

ONLARI UNUTAMAYIZ

WE CAN NOT FORGET

*Tahire HASANZADE****Özet:**

Kitab-ı Dede Korkut destanlarında tasvir edilmiş cesur kadınların mirasçıları Tuti Bike, Rustame, Curretuleyn, Hacer gibi Türk kadınları Mehmet Zihni Efendi'nin "Meşahir-ün Nisa" Rzaeddin İbn Fahreddin'in "Ünlü Hatunlar", Bahriye Uçok'un "Müslüman Devletlerde Hükümran Kadınlar" ve başka eserlerde yaşamaktadırlar.

Doğu kadınının cömertliğinden bahseden böyle eserlerden birisi Gacarlılar döneminin ünlü sosyal-siyasi adamı, tarih ve coğrafyacısı, Marağalı Mehmet Hasan Han Etimadüssaltane'nin "Hayrat-ı Hasan" eseridir. "Hayrat-i Hasan" (Güzellerin serveti yahut bayanların hayırsever amelleri) eseri XIX yüzyılın ünlü Türk edibi Mehmet Zihni Efendi'nin "Meşahir-ün Nisa" eserinin Türkçeden Farsçaya tercümesidir.

Makalede Mehseti Gencevi, Jemile, Dilşad Hanım, Perihan Hanım, Ağabacı vb. ünlü Doğu şair hanımlarının hayatı ve edebî irsinden bazı bilgiler de verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tuti Bike, Etimadüssaltane.

83

Abstract:

In the article it is informed about women characters in the work of "Kheyrati- hesan" by the outstanding historian-geographer of Kajar period Maraghai Muhammad Hasan khan Etimadussaltaneh.

"Kheyrati- hesan" was written on base of "Masharihun-nisa" (Famous women) by Turkish scientist Muhammad Zehni efendi. Muhammad khan Etimadussaltaneh translated this work into Persian and added there information about Azerbaijani philanthropists and poetesses.

In the article it is also informed about virtuous deeds of oriental women such as Mahsati Ganjavi, Jamila, Dilshad khanum, Perikhan khanum, Aghabaji and so on.

Key words: Characters, Etimadussaltaneh.

* Dr., Azerbeycan Milli Bilimler Akademisi, Muhammed Fuzuli adına Elyazmalar Enstitüsü – Bakü apashayeva@yahoo.com

Kitab-ı Dede Korkut destanlarında tasvir edilmiş cesur kadınların mirasçıları Tuti Bike, Rustame, Curretuleyn, Hacer gibi Türk kadınları Mehmet Zihni Efendi'nin "Meşahir-ün Nisa" Rzaeddin İbn Fahreddin'in "Ünlü Hatunlar", Bahriye Uçok'un "Müslüman Devletlerde Hükümran Kadınlar" ve başka eserlerde yaşamaktadırlar.

Doğu kadınının cömertliğinden bahseden böyle eserlerden birisi Gacarlılar döneminin ünlü sosyal-siyasi adamı, tarih ve coğrafyacısı, Marağalı Mehmet Hasan Han Etimadüssaltane'nin "Hayrat-ı Hasan" eseridir. Marağalı Mehmet Hasan Han 1843'de Tahran'da doğdu. Kendisi maderi taraftan Ağa Mehmet Şah Gacar'ın biraderi Mustafa Han'ın torunudur. Babası Ali Han Muhaddem'dir. O ünlü reformcu Emir-i Kebir Mirza Tağı Han'ın 1851'de Tahran'da tesis etmiş olduğu Darülfünun'da eğitim almış, burada askerî bilgileri öğrenmekle kalmayıp tarih, coğrafya, matematik ilimlerini Arap, İngiliz ve Rus dillerini de benimsemiştir. Mehmet Hasan Han, 1863-67 yıllarında Paris'te Gacar Devleti'nin elçisi Hasan Ali Han Gurusi'nin ataşesi gibi çalışmıştır. Fransa'dan dönünce Nasreddin Şah Gacar'ın şahsi mütercimliğini ve yardımcılığını yapmıştır. 1871 yılında ülkede yeni kurulmuş tercüme ve yayım idaresinin yönetimine getirilmiştir. O bu görevinde hayatının sonuna kadar çalışmış ve bu sırada yeni eserler de yazmaya devam etmiştir. Böylece Gacarluların ilk Yayım Bakan'ı Marağalı Mehmet Hasan Han olmuştur. 1873, 1878 ve 1890 yıllarında Avrupa ve ülke dâhili seferlerinde Nasreddin Şah refakat etmiş, Mehmet Hasan Han, topladığı belgeler ve zengin kaynaklar sayesinde otuzun üstünde tarih ve coğrafya eserleri yazmış, Avrupa edebiyatından siyasi içerikli tercümelemeler yapmıştır. Bu yönüyle o İran tarihçiliğinde Avrupa bilimsel yönteminin kurucusu olarak bilinmiştir.

Mehmet Hasan Han, Etimadüssaltane'nin dört ciltlik "Mirat-ül Buldan-i Nasiri", üç ciltlik "Matla-üş Şems", "Hayrat-i Hasan" ve birçok başka eserlerinde Azerbaycan tarihi ve kültürüyle ilgili önemli bilgiler görülmektedir.

Onun Doğulu kadınların cömertliğinden bahsettiği üç ciltlik "Hayrat-i Hasan" (Güzellerin Serveti yahut Bayanların Hayırsever Amelleri) eseri XIX. yüzyılın ünlü Türk edibi Mehmet Zihni Efendi'nin "Meşahir-ün Nisa" eserinin Türkçeden Farsçaya tercümesidir. Eser 1886-88 yıllarında Tahran'da taşbasmada yayımlanmıştır. Mehmet Hasan Han, Mehmet Zihni Efendi'nin eserini tercüme ederken kendi araştırmalarını da buraya eklemiştir. Bununla da eseri, yetenekli edip, yönetmen bayanlarla ilgili bilgilerle zenginleştirmiştir. O, Doğulu kadınlarla bağlı bilgileri verirken Lütfü Bey Azer'in "Ateşkede", Mahmut Mirza Gacar'ın "Nogle-i Meclis", İzadüdöyle Ahmet Mirza Gacar'ın "Tarih-i İzedi" eserlerinden de yararlandığı için Zihni Efendi'nin eserinin değerini artırmıştır.

"Hayrat-i Hasan" eseri; XI-XIX yüzyıllarda yaşamış, sosyal-siyasi ve kültürel alanda aktif katılımlarda bulunmuş ünlü Anadolu, Azerbaycan, Fars, Arap, Hint ve Habeş kadınlarından bahseder. Mehmet Hasan Han, Etimatülsaltane kitabına ilginç bir giriş yazmış, yer yer beyitlerle bunu süslemiştir. Kitapta, XI. yüzyılda yaşamış, Arslan Hatun adıyla ün kazanmış ve Selçuklularda Toğrul

Bey'in kardeşi Davut İbn Mikayıl İbn Selcuk'un kızı Hadice-yi Selcugiyeye için verdiği bilgiler de gösteriyor ki o, edip, feşih, faziletleri ile ün yapmış bir kadın olmuştur.

“Hayrat-i Hasan”da, XII. yüzyıl Azerbaycanlı bayan şair Mehseti Gencevi'nin hayatıyla ilgili bilgiler ve rübailerinden örnekler de yer almıştır. Mehseti ile aynı yüzyılda yaşamış Haremşah sülalesinden olan Türkan Meleki, kısa bir süre Horasan şehirlerinin yöneticisi olmuş, aynı zamanda Sultan Şah'ın akıllı ve tedbirli annesidir. Hemedan'ın Siravend köyünde doğmuş Yasemine, güzel ahlaklı, ilim ve fazilet sahibi olarak bilinmiştir. Selaheddin Sefdi'nin “Unvanün-Nesr Fi Ayanül-Asr” eserinde onunla ilgili bilgiler vardır. Onun Kuran-ı Kerim tefsiri yapmış olduğu da bilinmektedir. Yasemine H. 502 (M. 1108) yılında vefat etmiştir.

XIII. yüzyılda yaşamış Kaziye Hatun (1258), Sultan Raziye, Binti Hudaversi, Cemile vb. kadınlar yetenekleri ve hayırseverlikleriyle ün kazanmışlardır.

Hemedan Meliklerinden Nasirüdvla'nın kızı Cemile'nin erdemliliği ve cömertliliğiyle ilgili çok konuşulmuştur. Onun H. 666 (M. 1268) yılında Mekke'yi ziyaret ederken 300 kul ve 200 cariyeyi serbest bırakması, 500 hayvanı yaya giden insanlara ayırması, Mekke-yi Mükerrime'ye 10.000 dinar bağışladığı kaynaklarda yazılmaktadır. Onun hayırseverliği o kadar dikkat çekmiş ki hatta hacılara Ümmi Cafer Zubeyde'nin hayırseverliğini bile unutturmuştur. Cemile o yıl çok ünlü olmuştur. Hatta hangi yıl bereketli olursa o yılı Cemile'nin adıyla anıyorlardı.

Sultan Raziye, Dehli'de Müslüman-Türk devletini idare etmiş, Şemseddin İltutmuş Mehmet Sultan'ın kızıdır. Atası vefat ettikten sonra, H. 634 yılında (M. 1236) devleti yönetmeye başlamış, düşmanlara karşı savaşta defalarca zafer kazanmıştır.

Binti-Hudaverdi'nin H. 624 (M. 1226-27) yılında İskenderiye'de yaşamasıyla ilgili bilgi verenler onun doğanın mucizesi olması, gizemli oluşu, kolsuzluğuna rağmen güzel hat örnekleri oluşturmasıyla ilgili de bilgiler vermektedir. Ona, Mısır yönetiminde bulunan birisi tarafından çalışması için bir yer ayarlandığı da bilinmektedir. Onun mezarı İskenderiye'dedir.

“Hayrat-ı Hasan”, XVI. asırda yaşamış ünlü kadınlar ve onların erdemlilikleri hakkında bilgi vermekle onları tarih sayfalarında yaşatmıştır. Emir Çoban'ın kızı Dilşat Hatun, Sultan yahut Ümmü-l- Sultan, Atabeyler sülalesinden Devlet Hatun, Halvetiye soylularından Sefiyye ve başkaları dönemin ünlü kadınları olmuşlar. Sultan Şaban'ın annesi Ümmü-l- Sultan ünlü “Medrese-yi ümmü-l- Sultan” medresesini yaptırmıştır. Bu bina Türk sultanlarından armağan kalan güzel binalardandır. Medrese Babi- Zavile'nin haricinde ve Çebel Kalesi'nin ve Mısır mezarlığının yakınında H. 771 (M. 1369-70) yılında yapılmıştır. Ümmü Sultan'ın emriyle burada Hanefi ve Şafii tarikatları için dersler ayrı ayrı yapılmaktaydı. Bu kadın, hayırseverliği ve cömertliğiyle ün kazanmıştır.

Aramcan Beyim Sultan Mehmet Mirza İbn Celaleddin, Miran Şah İbn Emir Teymur'un karısıdır. Sultan Mehmet onun sonsuz güzelliğine, akıl ve zekâsına meftun olduğundan devletin yönetiminde tüm söz hakkını ona vermişti. Devleti nerdeyse Aramcan Beyim yönetiyordu. Onun ve Sultan Mehmet Mirza'nın egemenliği H. 830 yılından H. 855 yılına kadar devam etmiştir (M. 1426-1451).

Safeviler sülalesinden olan çok akıllı ve erdemli bir kadın olan Perihan Hanım, Şah I. Tahmasib'in kızıydı. Bilindiği gibi I. Tahmasib'in ölümü üzerine saray insanları iki kısma ayrılmışlar. Bir grup insan Şah Tahmasib'in oğlu Haydar Mirza'nı, diğer grupsa o sırada Kahkaha Kalesi'nde (Karadağda H. T) mahpus hayatı yaşamakta olan İsmayıl Mirza'yı (Şah II. İsmayıl) tahta getirmek istiyorlardı. Perihan Hanım'ın gayretleri sonucu İsmayıl Mirza, Safevi tahtına oturdu. O Gazvin'e (başkent) varana dek devleti Perihan Hanım yönetmiştir.

XVII. asırda İstanbul'un ünlü yazarlarından olan Safvet, Muhib Efendi Beklekçi'nin kızı, Rûfet adlı bir kişinin karısıydı. O, lirik şiirler yazıyordu. Meşhur tezkire yazarı Fet onun gazellerinden örnekler vermişti. Gazelin son beyti şöyledir:

Safvet-i raz-ı dilin kimseye izhar etme

Gün olur yardım eder bir dil-i agah sana.

Safvet, 1643 yılında vefat etmiştir. Kendisi Eyub'da, babası Muhib Efendi Beklekçi'nin zaviyesinde gömülmüştür.

86

O dönemde İstanbul'da Ani Fatime, Ümmetullah, Hindistan'da Teymurlulardan Zibünnisa Beyim yaşamış ve eserler yazmıştır.

Ümmetullah, IV. Sultan Mehmet Han'ın çağdaşı, Kametizade'nin kızıydı. O edebiyatta maharetli, ilahiyat ilimlerinde derin düşüncesi ve bilgisi olan birisiydi. 1703 yılında vefat eden bu bayan yazarın şiirinden iki mısra:

Hafta geçmez kuyine mehman eden sensin beni

Belki her şeb sübhedek nalan eden sensin beni.

Kitapta XVIII-XIX yüzyılın cömert, ressam ve hatçısı Gacar kadınlarıyla ilgili bilgi verilmektedir. Abas Mirza Naibüssaltana'nın annesi Asya Hanım, kızı Fahriddövlle (Bu kadın İrevan Serdarı Sarı Arslan gibi bilinen Mehmet Hasan Han'ın eşiydi-H.T) şiirleriyle herkesin dikkatini çeken Teyyibe, İstanbullu Leyla Hanım, Diyarbakırlı Sırrı Hanım, Şerife Hanım vb. bahsediliyor.

Lubin eyaletinin mert cesur kadını olan Şerife Hanım'ın 1876 yılında gerçekleşen Lubin (Bosna sancağına ait kasaba-H.T) istilası zamanında savaşlarda gösterdiği kahramanlıklarından dolayı Osmanlı Devleti'nin Mecdiyye Nişan'ıyla onurlandırılmasına ilişkin verilen bilgiler Türk kadınının hem zarif hem güçlü ve savaşçı bir ruha sahip olmasının bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Muhammed Zehni Efendi. *Meşahir ün-nisa*. İstanbul: Metbeeyi-Amire, h.1295/m.1878, cilt 1, 371 s. (Türkçe basım)
- Muhammedhasan han Etimadüsseltene. *Heyrati-hesan (Güzeller serveti)*. Bakü: Nurlan, 2003, 104 s., (Azerbaycan Türkçesi ile basım)
- Muhammedhasan han Seniüddövlü. *Heyrati-hesan*. Tehran: h.1304-1306/m. 1886-1888, cilt 1-3, 171+207+197 s. (Farsca taşbasma).